

Poesi i ord och ton med vissångaren Pär Sörman

18 oktober 2010 i samlingsalen Badviken, Minneberg i regi av PRO
Traneberg-Västerled och ABF-Stockholm.

Pär Sörman, presenterad som en av vår tids främsta uttolkare av den litterära visan bjöd på sånger av Dan Andersson och Nils Ferlin vilka han ackompanjerade på gitarr och concertina och ibland även visslade långa inledningar och avslutningar till. Härmed förgyllde han PRO:s möte ang juldorssresa till Åland, nya medlemmar m m och knöt även an till den kurs om Dan Andersson som under våren leddes av Anita Furehed och som avslutades med ett populärt besök på Brunnsviks folkhögskola med övernattnng. Om tillräckligt många nu anmälde sig skulle kursen få en fortsättning under hösten om diktare som deltagarna gemensamt bestämde sig för.

Pär Sörman inledde med att säga att det fanns en stark koppling mellan Dan Andersson och Nils Ferlin och samtidigt – från Nils Ferlins sida – en stark frustration över att de aldrig möttes. Från början var Ferlin säker på att han aldrig skulle falla i farstun för Dan Andersson, som tragiskt nådde sin stora berömmelse efter sin död på natten den 15 september 1920 i cyanvätegasförgiftning på hotell Hellman i gamla Klara i Stockholm där han hade tagit in för att nästa dag söka jobb på Socialdemokraten. Han blev endast 32 år gammal och hann aldrig se sin dotter som föddes i februari 1921. Och Nils Ferlin, som debuterade med ”En dödansares visor” 1930, hann han alltså inte heller träffa.

Pär Sörman berättade nu historien om hur Nils Ferlin i samband med en uppläsning på Elin Svenssons teaterskola i Stockholm demonstrativt beslöt sig för att bryta upp och gå på krogen för att göra av med de 5 kronor han hade på fickan tillsammans med en god vän som kunde bidra med lika mycket. Men just när han stod framför spegeln i hallen fick han höra ”Vaggsång vid Kestina” av Dan Andersson sjungas och efter bara fyra, fem meningar visste han att inga krogar i världen skulle kunna locka honom från att lyssna till resten. Dan Andersson kom sedan att få ett mycket stort inflytande på hans egen dikt, både vad gällde innehåll och form. Så här lyder ”Vaggsång vid Kestina” och i den sammanfattas allt som Dan Andersson stod för, menade Sörman. Han diktade om ödemarkens utpinade människor, om de som åldrats i förtid genom slit och umbäranden och han sjöng också om ruelsen och ångesten. Men där, bortom bergen, hägrade samtidigt någonting annat, ett bortom som gav Dan Anderssons poesi ett alldeles eget sug:

Jag är bara en gammal och tröttkörd man, och dör utan kålt och knot,
under eget tak fast det kostat, och är svart av år och sot.
Det är värst med alla ungarna - men dom har inte svultit än,
och hö har vi kvar så vi klarar oss tills backen blir grön igen.
Så korna slipper att svälta - och så länge har barnen mat -
dom är inte mina, dom barnen, men mitt hjärta har inget hat.
Jag slogs för mina i tretti år - och sen så fick jag er,
men det är som om plågorna lärt mej att inte förbanna mer.
Den där gamla vaggan av furu som jag gjorde vid tjugu år,
den dundrar i mina öron - å Gud vad den går och går!
Den maler så grovt som Brännby kvarn - ett buller som nästan bränns -
att få barnbarn så här, ska jag säga, är ett nöje som skär och känns.
Och har vi gjort rätt för det här, då räknar du noga, Gud,
då tar du bra höga böter för brott mot ditt sjätte bud.
Det kvittar mej lika, nu dör jag, dom får klara säj bäst dom kan,
och stoppa morfar i leran och skaffa en äkta man.
En? Tre eller fyra minst, för att klara eländet ut -
men den yngsta hon spottar visst blod - på henne är lungorna slut.

Hon gjorde rätt för säj och sitt barn - men hennes tid var kort,
och ungen hennes har skrofler - - å Herre, skrapa oss bort
som mögel ur träcken och kärren, och låt oss få krypa ner
i den kalla och stillsamma myllan, där ingen hostar mer.
Jag köpte det här, jag har kravlat mäj fram, jag svalt, och dom svalt mest.
Och det sista av skulden betalade jag när den yngsta läst för präst.
Och pojarna mina var stora då - jag tror dom redde säj bra -
dom kom hem och gav far sin brännvin, för något måste en ha.
Jag har aldrig köpt för ett öre sprit, jag drack om någon bjöd.
Det ska ingen kraxa om drinkare när Paljaka-Anders är död.
Och den som predikar om straffar, när en urblött utnött man
blir glad av brännvin och dansar, är en präst som inte går an.
Men nu är det slut med att dansa - jag var glad när den yngsta var stor.
Det liksom lättade litet en stund, både för mäj och mor.
Jag slutade gå i gruvan, jag bröt rötter och sprängde sten,
fast jag redan var vit i skägget - det finns seghet i gamla ben.
Dom håller, fast köttet ruttar - nu var täppan skuldfritt min,
och då kändes det djupt som ett yxhugg när den yngsta kom hem med sin.
Och jag bannade henne en vinter, sen teg jag, sen väntade jag
på en strängare, vassare årstid, en tyngre och gråare dag.
När den äldsta kom hem med sitt bylte vart det kallt för mäj, fast det var vår.
Jag drog fram den där dammiga vaggan igen - och då var jag sjuttio år.

*

Jag tyckte jag gick i den dimman jämt, som står över Brännby myr,
jag tyckte jag fick den i mig med vart andetag jag tog.
Dom här grova händerna skakade - dom är gula och vissna nu -
Dom är veka, nästan som Gretas, som syr och syr...
Men jag rymde en gång från helvetet, jag gick till Kaljos slog -
Det var då ... det var vår, det var vitt av blom.
Och nog kände jag suset av vädret som varmt över backarna drog,
men det var som en dröm, och mitt huvud var tungt, och mitt bröst ville rivas itu.
Och jag vart som den tokiga Lasse, som ibland fick äta hos oss,
han som sprang och viskade, gick och gick, som en älgdjur dag och natt.
"Dom kommer, dom kommer!" sa han, "nu snart så hinner dom fatt!"
Han sprang ifrån maten hungrig, han var rädd för de döda, förstås.
Jag var inte rädd för det döda, jag var skygg för det levande, jag.
Allt som levde och kröp och krälade och var hungrigt och pep och skrek.
Det kom efter mäj, myllrande, flåsande, det snärjde kring mina ben,
"nu tar vi däj, gubbe"! väste dom, "du har klarat däj all din dag,
men barn ska du ha när du grånat - köp mat du, och vila sen!"
Men jag skrek "hoj hi, alla djävlar ur kärren, nu gick ni för bitti ur säng,
om ni tänkte att Paljaka-Anders kör bet fast vintern blir satans sträng"!
Och jag knöt dom här tjärbruna händerna, och jag stalp på knä och svor,
och jag sa till Gud, du som skapat oss, döm bäst du vill för hor!
Och jag grät där mellan häggarna där Luossas rågång går,
jag såg opp och jag kände mäj nästan ung - och då såg jag att det var vår.

*

Det är eget hur det vänder säj, var ens kraft kan komma ifrån.
I lungsot ligger hon med sitt barn - och lungsoten tog min son.
Den äldsta - det var fabriken fel - och Bannbergs bolag sa nej,
när jag ville ha hjälp till sjukvård - men jag knäcker ryggen på mäj,
förrn jag går till de högkas kontor och ber om det allra minsta råd.
Jag kan krypa på knä för en tiggerskas barn, men inte för herrarnas nåd.
Och jag kröp på knä på mitt åkerland, jag tog allt i egen hand,
och täppan äger jag skuldfri än, och råg och potatisland.

Det var värst med att bärga fodret - sju veckor det nästan tog,
innan sista höbrean hässjats på min steniga härbackslog.
Och vintern kom, jag gick ute, bröt sten och högg min ved.
Och jag lade mäj sent var natt, när det blivit en smula fred.
Jag kände det var på slutet, jag orkade inte mer,
jag tyckte jag var som ett billigt ur som gått och gått och gått ner.
Jag kan inte ligga och tänka på allt det svåra som hände sen -
det är ledsamt med lungor som sluta, med hosta och skinn och ben -
Jag ligger här bara och tänker, hur alla sin mat ska få -
det är liksom kärlek jag känner, fast det kanske ej synes så.
Jag sade nog hårda ord ibland - en vet knappast av att det sker,
men när tredje förbannelsen skrek i mitt hus, sen sa jag ingenting mer.
Jag tog det för Herrens vilja, jag böjde min rygg och grät,
men jag kämpade dubbelt i kölden och snön - säj, Gud, om du såg hur jag slet?

*

Det var som om kärrens råa dunst gått in och gjort kallt i mitt bröst.
Det skymde för synen, jag stapplade tungt, jag visste att det var höst.
Det var vinter kring oss - jag släpade mäj, som en utter i djupa snön,
jag högg ved där kolvägen slutar, en mil norr om Hörkensjön.
Jag skalv i den stickande vinden, och min yxa föll tungt, men hårt,
mot björk som stalp i bröstdjup snö och bökade ner säj svårt.
Jag kvistade opp, högg av och drog, med tänderna bitna hop,
och åt min bit och vilade mäj i lä i nån rotstälpsgrop.
Jag tyckte jag liksom var kvitt en del, det var rosamt att sitta här,
när de dånande vädren rullade över Bobergs skogiga skär.
Jag slapp att se de små som skrek och en mor som hostade blod,
och jag tänkte, han ger mäj härute sin ro, vår Herre, om han är god.
Men en dag stod allt liksom stilla, jag släppte yxan i snön,
jag fick krypa fram genom drivorna, och jag tänkte, det här är dön!
Och kanske jag aldrig sagt dom att jag inte hatade alls,
fast eländet höll som en länk av järn kring min sjuttiföråriga hals.
Att jag unnade alla att leva, att jag älskade allihop?
Hur ska dom få veta det nu, om jag hittas kall i min grop?
Men jag somnade där i snön, och jag vaknade här en dag,
och jag tyckte jag låg och leddes åt en hammares gälla slag.
Jag hör hur det hamrar och hamrar - jag vet inte vad jag ska tro,
tills jag hör på rösten av mor, som sa, ”säj, människa, kom det blo?”
Men nu är det näst förut med mäj, jag får inte fram ett rop,
det är inte bara vaggan som går, nu vaggas alltihop.
Det är feber tror jag, jag har, jag önskar Pers Jan var här,
han ska göra en lag av brännvin och mjölk och saften av jungfrubär.
Han ska läsa ett Fader vår också - jag har skrattat åt trolldom jag,
jag har sett liksom lite för mycket av konster av alla de slag.
Men när det vill mörkna kring sängen, och en blir tung och trött,
och dom liksom turar att vakta en, alla uslingar som en mött -
Ja, jag vet att det där är skuggor, men en är int så säker mer,
när den gungande resan går utför - bara ner och ner och ner -
Var är jag? På vägen till Kaljo, säj, mötte ni pojkarna där?
Dom ska komma och hjälpa mäj bära - det vart litet för tungt, det här.
Nu kommer dom, nu, tänd torrveden, pojkar!
Sväng blosset! Det tar säj, det ljusnar!
Stå stilla och lys mäj - gå med mäj på vägen -
å, satan, så'n ståt, sex bloss, som går fatt en,
nu tre på var sida - nu marsch ut i natten!
Ni stannar hos Backens - ställ blossen i snön!
Och sen är jag ensam igen - det är långt över Bannbergasjön.

Det är långt, det är långt att gå,
 men jag vill inte stanna hos Backens,
 jag ska hem till mina små.
 En sup kan jag ta, men sen får det vara,
 tack pojkar, det värmdes - se, blossen står kvar,
 och brinner i snön nu när dagningen faller -
 Å, satan, vad grant, vad grant! Det lyser, det smäller och viner,
 och sprakar med bollar av blått - och det skiner,
 som norrsken långt mellan granarnas galler -
 Det var sex som brann - som följt Paljaka-Anders på vägen,
 och himlen är grå, som en kupa av tenn -
 Tack pojkar för supen, för nu är jag hemma igen!
 Hör - mor, är det någon som hör mäj?
 Jag kan inte tala mer,
 det lönar lite att stirra
 med ögon som inte ser -
 Jag vill veta om jag ropade, hör, mor, är klockan tolv?
 Vad är det för bullrande vagnar på mitt kvistiga grova golv?
 Å, det är bara den gamla vaggan -
 å, Gud, vad den går och - går -
 jag tog ner den ur skräpet på vinden,
 och då var jag sjuttio år.
 Dom sjunger - en visa vid vaggan,
 det är - - -
 ”Tussilullan barnet mitt,
 sov å sov å sov i ro.
 Lullan går och lullan går och sov i ro å ro å ro,
 susa gran å susa tall när lullan går i vall i vall,
 med hatt av löv och näversko,
 å lötar alla gröna fall,
 ro - ro - ro.”

Nils Ferlin skrev sedan en dikt kallad ”Till Dan Andersson efter hans död” där han besjöng dennes förmåga att beskriva ödemarkens folk, dess utsatthet och ruelse men också den hjärtats glädje som gjorde honom till en så älskad diktare. I ”Nilrök” besjunger Andersson just denna emaljgröna skog och röda rök ur kolmilan och i ”Spelmannen” spelar han för att han själv finns till även om natten är svartare än döden; han vill dö för att uppstå en dag...

Pär Sörman berättade nu om det gamla skolhuset i Skattlösberg i sydvästra Dalarna där Andersson tillbringade sina första år och där hans far, och även modern, var lärare. Det var denna uppväxt, men även faderns bildningsiver, som skapade hans diktarsignatur, som genom sin melankoli först hade svårt att hitta en utgivare. Först 1914 utkom hans första verk, ”Kolarhistorier”.

Därpå tog Pär Sörman fram sitt andra instrument, consortinan, ett mindre dragspel som förr i världen ofta användes av Frälsningsarméns musikanter. Så kallades den också för ”snabbfrälsaren”. Det medhavda instrumentet var en sk basconsertina med kromatisk skala vilket innebär att alla halvtoner finns med. Pär Sörman spelade därpå sången om Gunnar Vägman, i en tidigare version kallad Gunnar Vandraren, som var en hyllning till den tidens spelmän som var de enda genom vilka folk kunde ta del av musik, förutom psalmsången i kyrkan – detta var före grammo-fonskivan och radion.

Många sade sig efter Dan Anderssons tragiska död ha mött diktaren och varit särskilt bekant med honom. Detta blev till slut så vanligt att när någon skulle presenteras i tidningen, tillfogade redaktören något uppgivet ”och han mötte aldrig Dan Andersson.” Det kunde handla om att det var en mörk kväll i Klara, det ösregnade, berättaren trängde sig in i en port för att undgå regnet och där stod också Dan Andersson klädd i vadmalskläder...

I ”Helgdagskväll i timmerkojan” diktar Dan Andersson om denna svunna värld av kärlek, rosor och

vår och ”din panna ljus som en sol”. Sången, som framfördes av Harry Brandelius, blev omåttligt populär men hade också tidigare framförts av Sven Schollander, en annan populär sångare som framträdde något tidigare än Brandelius. Dan Andersson själv fick dock aldrig uppleva någon succé. Hans inkomst under åtta år inskränkte sig till 3000 kronor – och det var också därför han tog sig till Stockholm den där gången för att få ett jobb och kunna försörja fru och barn. Tidigare hade han arbetat ett år på tidningen Brand men han trivdes aldrig, hans kallelse var en annan, och han slutade efter ett år.

Han ville skriva om ”vår barndoms beska vin” som han gjorde i en sång till sin syster Anna och om Luossastugan, dit folk vallfärdar än idag. Mellan fadern Adolf och sonen Dan pågick en diskussion genom åren om kristendomens gudsfruktan och den indiska vishetsläran i Baghadvita som Dan Andersson omfattade. Far och son respekterade varandra och fadern deklarerade efter sonens död att han varit hans ”avgud”. ”Det var därför han togs ifrån mig”, menade fadern som framstod som en sorts prövad Job-figur ur Bibeln.

Pär Sörman interfolierade sin berättelse med väl valda visor, den ena efter den andra, också mindre kända sådana, som alla starkt bidrog till att frammana både Dan Anderssons och Nils Ferlins ande bland de församlade. Det handlade om livsberusningen i ”all världen som mitt hjärtas brud” och ”min barndoms gröna by” och om diktaren som ”darrande bland träden” sjunger sin visa ”så hög som aldrig mer” medan aftonsolen går ner.

Kerstin Vinterhed